
Атанас Дерменджиев / Atanas Dermendjiev

ИСТОРИЧЕСКА ГЕОГРАФИЯ НА СРЕДНА АЗИЯ
(КЪМ ИЗСЛЕДВАНИЯТА НА В. В. БАРТОЛД)

Historical Geography of Central Asia
(*The study of V. V. Bartholdy*)

Summary: *The article is an overview of one of the founding works of the Russian scientist VV Bartholdy "Works on historical geography", devoted to his studies in Central Asia. The basis of labor studies of the Aral Sea and the Amu Darya, of irrigation system in Turkestan and notes historical topography. Special attention is paid to Islam, including historical and geographical overview of the III site.*

Key words: *historical geography, Caspian Sea, Central Asia, Turkestan, Amu Darya, Encyclopedia of Islam*

Въпросът за историческата география на Средна Азия предполага много-спектърни тълкувания. Той е свързан с анализи, характеристики и оценки както на исторически територии и политически обхвати, така и с изтъкване ролята на географския фактор за развитие на социалните и стопанските процеси.

Безценна е ролята на руския изследовател В. В. Бартолд. Неговите проучвания имат изключителна практико-приложна стойност както по отношение на историята, културата и политиката на Средна Азия, така и по отношение на нейната география. Като потвърждение на това е задълбоченото му изследване на иригационните процеси в хронологичен аспект, довели до проектирането на нови напоителни и оросителни системи.

За значението на арабската географска литература Бартолд отбелязва: „Достоверните разкази на арабските географи за състоянието на Туркестан десетки години назад не само са принос в изучаването на страните, но могат да бъдат полезни на тези, чиято отговорност е изследването на производствените възможности и използването им в днешно време“.

Историко-географските работи на В. В. Бартолд и до днес не са загубили своето значение поради систематизацията на автентичните писмени сведения и продължаващите открития в областта на археологията и регионалните науки.

Приносът на руския изследовател е доказано безспорен. От гледна точка на съвременната историография вероятността за нови „научни новини“ е малка. Не така обаче стои въпросът с географията и необходимостта от „интубиране“ на исторически подход в съвременното ѝ вглеждане към регионални хетерогенни, но все пак, обществени проблеми.

Деветтомните изследвания на В. В. Бартолд са своеобразна научна еманация на желанието и възможността да се проучат земи от периферни, спрямо съвременния геополитически интерес, зони. От позицията на културна, стопанска и философска засебеност, те разбира се, имат централно значение. Без да се спираме на провокацията „научно изследване“ и определящия исторически акцент в него, отбелязваме изпъкващата роля на том 3, скромно озаглавен „Работи по историческа география“. Конструкцията му включва съчетаването на монографичните изследвания „Сведения за Аралско море и долината на Аму-Даря от древността до XVII век“ и „Към историята на напояването на Туркестан“.

Първата е публикувана през 1902 г. във връзка с комплексното изследване на Аралско море по инициатива на Туркестанския отдел на Руското географско дружество.

Изследванията на В. В. Бартолд провокират интереса на географите поради обстоятелството, че засягат територии, които по инерция не са особен предмет на академично любопитство. Може би поради привличащия характер на други земи, може би поради изследователска леност. Връщайки се назад във времето няма как да отминем живителната мисловност и битийната ѝ продуктивна проекция на обществата в обхвата на Аму-Даря и Узбой. Резултат от научната провокация е изследването „Сведения за Аралско море ...“. Това изследване и следващите работи на В. В. Бартолд, се явяват коректив на дотогавашните „безапелационни“ геоложки и географски заключения. Това само аргументира необходимостта от прилагането на системния подход в научните изследвания и потребността от взаимодействие по отношение на обекта и предмета на регионалните науки. Хронологичната матрица на В. В. Бартолд се явява в известен смисъл логичната база за изясняване на хорологичната картина. Не случайно в анализите на научната кореспонденция въпроси от географски характер, като например локализацията на средноазиатските реки, търсят исторически аргументи. В резултат на това, въпреки мнението на геологическата наука, В. В. Бартолд твърди, че Аму-Даря през XIII–XVII век е насочена към Каспийско море.

От гледна точка на т.нар. „науки за Земята“ всякакви несертифицирани заключения провокират поглед „отвисоко“. Но дали той е научно аргументиран? Въпросът предполага ново вглеждане и осмисляне.

Като любопитни наблюдатели отбелязваме отзива на В. В. Бартолд по отношение на трудовете на А. С. Берг за Аралско море. Разполагайки с тях бихме отбелязали несъгласие към някои изводи, но не и наличие на конфликт. Впечатлителен е феноменът „интерес на историка към географските процеси“. Дори формализацията му е съществен исторически акт.

„Придвижването“ на Аму-Даря към Каспийско море в исторически план поражда многопосочни въпроси. Преписките на В. В. Бартолд в периода 1910–1915 г. дават отговор на част от тях. През 1910 г. той пише: „Съвсем наскоро имах възможност да се убедя, че доскоро се считаше за абсурден фактът, че през XIV в. Аму-Даря се е вливала в Каспийско море. Но има и друга „истина“. Мълчанието по моята теза е признание за резултатите от моя труд“.

В архивите не се откриват неоспорими опровержения на географите по отношение на тезите на В. В. Бартолд за речните системи в Прикаспието. Това ни дава известно основание да заключим, че изводите му са субективно основателни.

Изследванията на В. В. Бартолд са свързани както с абстрактното научно дирене, така и с възможността за проектиране на теренната работа и историческата емпирика в научно предположение и достоверно заключение.

В преписка от май 1926 г. той изтъква, че арабските географи считат Узбой за речен ръкав на Аму-Даря и коментира ролята му за стопанското развитие на Южен Хоразъм. Интерес представлява и проучването на Саръкамашкото езеро, провокирано от трудовете на Бируни, публикувани през 1025 г.

Много ценна за историята на географията е разработката „Към историята на напояването на Туркестан“. И досега, според много изследователи, тя представлява може би най-задълбоченото проучване на средновековните напоителни системи и действаща иригация в Средна Азия.

Следващата част на „Работи(те) по историческа география“ включва бележки по историческа топография и рецензии. Една от тях е насочена към книгата на Ле Страндж „Страните на Източния халифат“, в която аргументирано, на базата на академичната емпирика В. В. Бартолд демонстрира научна компетентия и позиция по проблема за историческата география на Средна Азия. Същото се отнася и за заключителната разработка „Бъдещето на Туркестан и последствия от неговото минало“.

В обособен раздел „Енциклопедия на исляма“, включващ обзор и коментар на територията от Крим и Поволжието до Монголия, В. В. Бартолд прилага системния подход с акцент върху историзма, което го прави многопластов и убедителен.

Многобройните му изследвания на място намират писмено изражение в редица сведения за Фергана, Дагестан, Бухара и за повече от 100 географски и гео-социални ареала в Средна Азия. До голяма степен те представляват ценен материал, включително и източник за демографското състояние на фиксираните територии.

Във внушителен обем от над 700 страници имаме научната възможност да се запознаем изключително подробно с Аралско море и Аму-Даря, с историята на напояването на Туркестан, със статии и рецензии на 111 територии на Средна Азия, с особеностите на исляма.

Трудно, и почти невъзможно е, да отделим достойнствата на всеки един текст. Редоположени по азбучен ред географските очерчания, извън системата на териториалния подход, почти напълно се доближават до смисъла на енциклопедия на исляма. Същевременно териториалността присъства във всяко едно описание, което ситуира разглеждания обект както във времето, така и в пространството.

Впечатляващата пълнота на приложенията – библиографски, географски, топографски, терминологични – още веднъж аргументират високата научна стойност на изследванията на В. В. Бартолд.

Задължение на изследователите на историята на географията, а в конкретния случай на историята на географията на Средна Азия, е да отчитат както необходимостта от задълбочен регионален анализ, така и несъмнената роля на предходниците, какъвто е В. В. Бартолд.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Бартольд, В. В.** Сведения об Аралском море и низовьях Амударьи с древнейших времен до XVII века= – ИТОРГО, т. 4, Научные результаты Аралской экспедиции. Ташкент, 1902.

2. **Бартольд, В. В.** К истории орошения Туркестана. М., 1914.

3. **Бартольд, В. В.** Будущее Туркестана и следы его прошлого. – Известия Среднеазиатского комитета, вып. 1, Ташкент, 1926, с. 66–69.

4. **Бартольд, В. В.** Работы по исторической географии. / Подгот. к изд. О. Г. Большаковым; Отв. ред. А. М. Беленицкий/, Перепеч. с изд. 1965 г. М., Вост. лит., 2002.